

VERECZKEI LAJOS

Születési hely és idő:

Tokod, 1937.

Diploma megszerzésének ideje, intézménye:

Pécsi Orvostudományi Egyetem, 1961.

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, BTK, filozófia szak, 1964.

Tudományos fokozata:

A filozófiai tudományok kandidátusa

Legfontosabb munkahelyei, beosztásai, azok ideje:

POTE Neurológiai Klinika, klinikai orvos, 1961—1962.

POTE Marxizmus Intézete, Filozófia csoport, egyetemi tanársegéd, adjunktus, docens, 1962—1977.

POTE Társadalomtudományi Intézet, majd Magatartástudományi Intézet, egyetemi tanár, 1977—

Három legfontosabbnak tartott publikációja adatai:

A marxista tudatfelfogás a tanulási, megerősítési és motivációs elméletek tükrében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Grastyán E., Vereczkei L.: Effects of spatial separation of the conditioned signal from the reinforcement: A demonstration of the conditioned character of the orienting response or the orientational character of conditioning. Beh. Biology, 1974, 10, 121—146.

A homeosztázis — egy egységes emberfelfogás lehetséges szempontja. Valóság, 1981, 9, 19—30.

SZELLEMI ÖNARCKÉP

A sajnós egyre távolabbi múlt homályába vesző korai gyermekkoromból határozott emlékem, hogy soha nem akartam se mozdonyvezető, se tűzoltó lenni. Ennél kissé bizonytalanabban rémlik fel bennem — amiben viszont családom erősít meg mosolygós biztonsággal —, hogy néhányszor afelől érdeklődtem mélyen elgondolkozva, hogy mi a dolga a hercegprímásnak? Ebben — a ma bizonyára érthetetlennek és meglepőnek tűnő — érdeklődésben azonban nincs semmi meghökkentő vagy misztikus, ha figyelembe vesszük, hogy 1945 nyaráig Esztergom mellett, Tokodon éltem és ott szinte naponta hallottam emlegetni hazai legfőbb egyházi méltóságunkat.

Ezen nagyon korai és átmeneti bizonytalan kis tapogatózás után később már csak egyetlen, egyre határozottabbá és tudatosabbá váló szándék vezérelt, hogy orvos legyek. Az általános iskola utolsó éveiben, 13-14 éves koromban már nemcsak úgy általában orvos, hanem egészen konkrétan sebész szerettem volna lenni.

Gimnáziumi éveim a Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban (ahol korábban a negyedik elemi osztály után — amikor még a pécsi Cisztercita Rend Gimnáziuma volt — egy évet már jártam) már a választott hivatásomra, illetve egészen pontosan először

is az egyetemi felvételi vizsgára való tudatos felkészülés jegyében teltek. Elhatározásomban itt további ösztönzést, a felkészülésben pedig kellőképpen alig méltányolható segítséget kaptam biológiatanáromtól, dr. Sávoy Lászlótól. Az ő halk, nyugodt, kiegyensúlyozott emberi és kiválóan felkészült, igényes tanári személyisége nyitja azok sorát, akik szellemi fejlődésem folyamatában meghatározóan hatottak rám. Sávoy tanár úr óráin kezdtem ismerkedni a biológia történetével és alapjaival. Óráinak színvonalára jellemző, hogy például Linné nagy művéből az eredeti latin szövegen idézett nekünk. Ezekből egy csomót megtanultam, és később, még egyetemi vizsgámon is, ahogy a diák szlengben mondtuk: „überkedtem” vele. De tőle tanultam meg az emberi test anatómiájának jó részét (nagyobb csontok, izmok, erek, szervek, idegek, agyidegek stb.) szintén a latin nomenklatúrával vagy az endokrin rendszert a troph hormonokkal és a hypofízis feedback funkciójával, az akkori hivatalos tananyagnál ugyancsak messze részletesebben.

Orvosi tanulmányaimat így módon jó alapokkal kezdhettem a Pécsi Orvostudományi Egyetemen, 1955-ben. Itt már az első találkozáskor megragadott Szentágothai János professzor színes egyénisége és ragyogó előadása. Pályám szempontjából az első meghatározó fordulat azonban a II. évben következett be, amikor Szentágothai a központi idegrendszerrel adta elő, a nála szokásosnál is nagyobb lelkesedéssel, nyilvánvalóan következve abból, hogy ez volt a saját kutatási területe is. Ekkor kezdett elragadni engem is a lelkesedés és formálódni bennem a gondolat, hogy milyen jó és szép lenne idegrendszer-kutatással foglalkozni.

Ez az új gondolat akkor öltött határozottabb formát, amikor az élettani tanulmányok során is elérkeztünk a központi idegrendszerhez és Grastyán Endre vette át az előadásokat. Vele kapcsolatban is nemcsak a tudása és az általa közölt szakmai ismeretek ragadtak meg, hanem legalább olyan mértékben széleskörű műveltsége és érdeklődése, az előttem fokozatosan föltáruló mindenre való nyitottsága, vibráló szelleme és mindenekfölött magával ragadó személyisége, közvetlensége, kedvessége. Akkor még nem tudtam, hogy ő lesz az egyike azoknak, akik valóban döntően meghatározzák életpályámat. Ehhez azonban előbb még egy eseménynek be kellett következnie.

Ez a másik, számomra meghatározó jelentőségű esemény az volt, hogy az 1956-os forradalom után, 1957-től megváltozott az egyetemen a világnézeti oktatás. Amikor ugyanis az egyetemet 1955-ben elkezdtem, kötelező tárgyként tanultuk a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetét. Erről nem érdemes többet mondani, mint hogy ez a tárgy nyilvánvalóan még akkor is csak viszolygást és visszautasítást váltott volna ki belőlünk, ha nívós tanárok tanítják. Az e tárgy nyújtotta szellemi „élmények” részletezése nélkül is elképzelhető a kontraszt, amit akkor tapasztaltunk, amikor 1958-ban egy teljes európai filozófiatörténeti kurzust kezdtünk el tanulni, a klasszikus görögöktől máig. A filozófiát egyébként a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara Filozófia Tanszékének tanárai tanították nálunk az Orvostudományi Egyetemen is, mivel nálunk filozófia tanszék nem volt. (Az 1957/58-as tanévben politikai gazdaságtan volt a társadalomtudományi tárgyunk. Ennek első félévi kollokviumán „jó”-ra vizsgáztam egy olyan kötelező olvasmányként megadott Sztálin-írás miatt, amelyet a következő évben már töröltek az oktatásból. Ha ez a „jó” jegyem nincs, akkor színjelessel végzem az egyetemet, és valószínűleg Köztársasági

gyűrűvel avatnak. Ebben az esetben az egyetemnek vita nélkül az általam megjelölt helyre kellett volna elhelyeznie végzés után — és azt hiszem, másként alakult volna az életem.)

A filozófiát általában az egész évfolyam szívesen fogadta és tanulta, rám pedig a reveláció erejével hatott. A gondolkodás történetére való rácsodálkozás mellett élmény volt számomra az is, hogy ekkor már jól felkészült, fiatal és lelkes, nyitott gondolkodású tanárok tanítottak és ragadtak magukkal előadásaikkal, olyannyira, hogy ahogy tanulmányaimban egymást követték a filozófiatörténet nagy alakjai (Aristoteles, Bacon, Spinoza, Diderot, Kant, Hegel), előbb egyikük, majd másikuk szellemi világáról éreztem úgy, hogy számomra a végső és legjobb filozófiát tudják nyújtani. Aztán persze rájöttem, hogy ezek a fellángolások csak saját fejlődésem, a magam önálló gondolkodásához vezető út szükségszerű átmeneti állomásai voltak. A filozófia oldaláról rám legjobban ható tanárok közül maradandó megbecsüléssel emlékszem Kiss István professzorra (későbbi főnököm, aki 1977-ben sajnos fiatalon meghalt), valamint Somogyi Jánosra és Jóri Jánosra, akik ma is kollegáim és barátaim, Somogyi jelenleg is munkatársam.

A filozófiatörténet tanulmányozásából eredő legnagyobb élményem azonban annak tudatosulása volt, hogy a filozófia, egész története folyamán — explicit vagy implicit módon — az emberi megismerés, a gondolkodás, a tudat problémáival foglalkozik, vagy inkább küszködik. Azzal a problémával, amelynek viszont mindmáig nincs kielégítő megoldása. De hát hiszen nem is lehet, gondoltam, mert azok nélkül az ismeretek nélkül, amelyekkel én Szentágothai és Grastyán idegrendszerrel foglalkozó kiváló előadásain ismerkedtem, ezeket a problémákat nem lehet megoldani. És ekkor egyszer csak felmerült bennem egy újabb gondolat, mégpedig az, hogy e két terület, az idegrendszer-kutatás és a filozófia művelését össze kellene kapcsolni!

Tanulmányaim befejezésekor, 1961-ben Szentágothai intézetében szerettem volna maradni, ahol időközben externista — későbbi terminológiával: tudományos diákkörös — lettem és önálló csoportvezetőként részt vettem az anatómiai oktatásban is. Pályázatomat az akkori vezetés illetékesei azonban elutasították, lényegében azért, mert 1956-ban „az ellenforradalom alatt a rendbontók oldalára állt” — ahogy ezt 1961-ben, a végzés előtt készített jellemzésemben rögzítették. Amikor a Tanulmányi Osztály vezetője kérésem elutasítását közölte velem, egyben elém tette Környei István professzornak, az Ideg- és Elmeklinika igazgatójának levelét, melyben azt kérte, évfolyamunkról egyedül engem megnevezve, hogy klinikájára helyezzenek. Bár lehangolt, hogy nem kerülhettem az Anatómiai Intézetbe, Környei kérését természetesen nagy megtiszteltetésnek tartottam, és annak tartom ma is. Végül is úgy gondoltam — mi mást tehettem volna? —, hogy azért ily módon is sikerül az „idegrendszer közelében” maradnom.

Felavatásom után elkezdtem idegklinikai munkámat. Délelőttjeim a klinika ambulanciáján teltek, délutánjaim pedig, általában erősen estebe nyúlóan a férfi idegosztályon. Amikor munka után fáradtan hazamentem, többször előfordult, hogy pihe-nésképpen a város korzóján, a Király utcában sétálgattam kicsit. Egy ilyen alkalommal összetalálkoztam már említett filozófiatanárommal, Kiss Istvánnal. Mindenfélel-ről társalogtunk, miközben ő érdeklődött arról is, hogy él-e még bennem a lelkesedés

az idegrendszer mellett a filozófia iránt is, amiről annak idején többször beszélgettünk vele. Mondtam, hogy igen, csakhogy nem hiszem, hogy ezt az érdeklődést a közeljövőben kielégíthetném, mivel a klinikai munka teljesen leköt, később szakvizsgára is kell készülnöm és így tovább. Erre legnagyobb meglepetésemre, sőt megdöbbenésemre azt mondta, hogy miért nem megyek át hozzá a Filozófia Tanszékre? Ott lenne időm a filozófia mellett idegrendszer-kutatással is foglalkozni az orvosi karon akkor és ott, ahol és amikor csak akarok. Mondtam, hogy ez nonszensz — de azt hiszem, hogy a bogár már benne volt a fülemben.

Az ezután következőket rövidre fogva: újabb találkozások, telefonok, beszélgetések Kiss-sel, amelyek során lassan érlelődni kezdett bennem a pályamódosítás gondolata. A végső döntés előtt előbb azonban még felkerestem két általam nagyon tisztelt embert, hogy a véleményüket kérjem. Az egyikük Grastyán Endre volt. Tőle azt is megkérdeztem, hogy ha a formálódó pályamódosítást megteszem, akkor az ő csoportjában végezhetnék-e kísérletes munkát. A másik tanácsadó dr. Losonczy István, a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karán a büntetőjog professzora, leendő apósom volt. Széleskörűen művelt, nagy tudású ember, aki a filozófiától a zenéig sok minden iránt érdeklődött. A filozófiát nem is amatőr szinten művelte, mert egy időben jogfilozófiát is tanított az egyetemen. A másik komoly érdeklődési területe a biológia és a medicina volt, olyannyira, hogy a medicinát már professzor korában rendes beiratkozott hallgatóként elkezdte tanulni, később azonban nem engedték, hogy tanulmányait befejezze. Mindketten fantáziát láttak az ötletemben és bátorítottak a vállalkozásra. Miután pályamódosításomat megnyasszonyom, későbbi feleségem sem ellenezte, 1962-ben áthelyezéssel átkerültem a Filozófia Tanszékre. Az adminisztratív ügyek elintézése után másnap már ott voltam Lissák Kálmán professzor Élettani Intézetében, ahol Grastyán Endre csoportjában és közvetlenül vele együtt kísérletezve elkezdhettem közel húsz évig tartó együttműködésünket. Emellett az első lehetséges alkalommal jelentkeztem az ELTE filozófia kiegészítő szakára, majd ott is megszereztem diplomámat.

Ha ma, harminc év távlatából visszatekintek az elmúlt évtizedekre, be kell vallanom, hogy nehezen tudok határozott választ adni arra a kérdésre, hogy vállalnám-e még egyszer e lépést, különösen, ha mindazt előre tudnám és át is tudnám élni, amit akkor, főleg az első években át kellett élnem. Döntésem ugyanis enyhén szólva megkönnyödést keltett. Volt évfolyamtársaim, kollégáim, barátaim, ismerőseim, részben még családom tagjai sem értették, hogy mi történt az évfolyam egyik legjobb hallgatójával, mi keresnivalója van egy orvosnak, egy olyan embernek, aki egész fiatal életében orvos akart lenni, a filozófia területén. Ehhez persze azt is figyelembe kell venni, hogy a filozófia abban az időben Magyarországon a legtöbb ember fejében egyrészt azonosult a pártpropaganda által akkoriban széleskörűen terjesztett úgynevezett „marxizmussal”. Másrészt nagyon kevés kivételtől eltekintve azt hiszem, még a művelt értelmiségieknek sem volt fogalma arról, hogy Marx munkásságában is vannak az én kutatási területemhez kapcsolódó autentikus filozófiai gondolatok. Ezért talán nem meglepő, hogy döntésemet egy kissé „flúgos” ember fura hobbijától a perspektívtalan értelmetlenségig és tévedésekig sok mindennek minősítették, csak éppen célszerű vállalkozásnak nem. Úgyhogy amikor annak idején elneveztek „elektrofilozófus”-nak meg „neurofilozófus”-nak, ez többek részéről volt gúny, és csak kevesek ré-

szeről baráti csipkelődés. Ezek a dolgok általam előre be nem kalkulált lelki terheket jelentettek.

A filozófiára való átkerülésem után hamarosan az orvosi kar is megszervezte saját filozófiai csoportját. Természetes volt és nagyon örültem annak, hogy ekkor (1963-ban) visszakérültem Alma Materembe. De újabb lelki terhet jelentett, hogy a filozófia nem önálló tanszék, hanem a Marxizmus Intézet egyik csoportja lett. (Az egyetemi ranglétrán haladva itt lettem egyetemi tanár és Kiss professzor halála után az intézet igazgatója is, 1991-ig. Ebben a szerepben magam is sokat tettem azért, hogy 1988-ban, jóval a rendszerváltozás előtt Társadalomtudományi Intézetté alakulhattunk. Ez a név már adekvátnan fejezte ki azt, hogy filozófiát, orvosi etikát, orvosi szociológiát és rövid ideig Magyarország történetét tanítottuk. Egy újabb, 1991-ben történt átszervezés óta pedig Magatartástudományi Intézetként működünk.) Mert amit megint csak nem láttam előre, az az, hogy ezzel a névvel a hátunk mögött a kívülállók gyakrabban tekintettek bennünket a hivatalos állami ideológia és a hozzá kötődő szerencsétlen társadalmi gyakorlat támogatóinak, mint ilyen vagy olyan tudományterület egyetemi művelőinek. Ezt a védelmezett szerepet, amivel sohasem azonosultam, nehezebb volt tolerálni, mint akár a legrosszabb indulatú attitűdöt lett volna, ha az tényleges szándékom, a bizonyára szokatlan tudományos vállalkozásom iránt nyilvánul meg.

Ez a helyzet időközben persze változott. Személyes szempontból tulajdonképpen szerencsém volt, amennyiben a sors viszonylag hamar szolgáltatott számomra erkölcsi elégtételt. Az ugyanis, amit én '62-ben elkezdtem, a 70-es évektől egyre határozottabb új irányzatként kezd kibontakozni a tudományban. Az emberrel és a megismeréssel foglalkozó különböző szaktudományos és filozófiai elméletek ettől kezdve egyre inkább összefonódnak az agyműködés lényegére és részleteire vonatkozó ismeretekkel és nézetekkel. Megjelent egy néhány éve még nem létező új diszciplína, az úgynevezett „cognitive neuroscience”, amely egyre több kutatót — szakkutatót és filozófust — foglalkoztat. Ilyen névvel intézetek alakultak, sorban rendezik a tudományos konferenciákat és szimpóziumokat, önálló kötetek, monográfiák és folyóiratok jelennek meg. Az 1978-as düsseldorfi XVI. Filozófiai Világkongresszus legnagyobb érdeklődést keltő szekciója az „Agy — tudat — külvilág” című volt, és mellesleg — illetve egyáltalán nem mellesleg — az e kongresszuson részt vett magyar küldöttséget nemzetközileg is vezető idegrendszer-kutatónk, Szentágothai János vezette. Magam pedig e kongresszus egyik plenáris ülésén a Nobel-díjas J. C. Ecclessel a tudat értelmezéséről vitatkozhattam. (E kongresszus után és annak hatására, a sajnos ugyancsak korán elhunyt Lukács József kezdeményezésére, a Filozófiai Intézetben éveken keresztül rendszeresen összeült egy interdiszciplináris csoport, röviden csak úgy neveztük, hogy „tudat-team”. Üléseink a tudat problémáját vitattuk a neurobiológia, filozófia, pszichológia, etológia stb. nézőpontjából sok-sok nagyon érdekes és tanulságos összefüggéssel.) Vívódásaim enyhülésének, kételyeim oszlásának a csúcspontja azonban az a pillanat volt, amikor 1987-ben, amerikai tanulmányutamon megpillantottam és kézbe vettem P. S. Churchland *Neurophilosophy* c. könyvét! Mondhatnám erre azt is, kutatói sors egy kis közép-európai országban...

Pályámmal kapcsolatban sok szó esett eddig idegrendszerről és filozófiáról — de hol van itt a pszichológia? Ez a kérdés természetesen csak szónoki, mert hiszen

egyrészt a megismerés, a gondolkodás, a tudat, a pszichológia eredeti és hagyományos problémái, amit a tudományos fejlődés csak annyiban módosított, amennyiben nyilvánvalóvá tette, hogy ezek kutatása nem egyetlen tudományterület privilégiuma, hanem többirányú megközelítés, par excellence interdiszciplináris együttműködés tárgyai. Grastyán csoportjában ezen meggyőződés szellemi légkörében éltem, és az ő saját munkássága, gondolkodása is mindig a neurofiziológia és a kísérletes pszichológia határterületén mozgott, állandóan e két terület egymásra utaltságát hangsúlyozta. Másrészt pedig ebben a szerény „szellemi önarckép”-ben egy utat írtam le, egy folyamatot vázoltam, arról beszéltem, hogy honnan és hogyan jutottam el én a pszichológiához, hogyan lettem pszichológus, illetve szerényebben, de pontosabban is: a pszichológia egyik irányzatának és a filozófiának a határterületén dolgozó kutató. Önarcképpemmel azt is érzékeltetni szeretném, hogy szerintem és számomra a pszichológia, a korszerű pszichológiai gondolkodás vagy kutatás elképzelhetetlen az idegrendszerrel, a szűkebben vagy akár tágabban értelmezett idegrendszerkutatással való szoros kapcsolat nélkül.

A pszichológiához való kötődésem természetesen nemcsak elvi-elméleti összefüggésekben bontakozott ki, hanem személyes és szervezeti kapcsolatokban is megpecsételődt. Már a 60-as években szoros kapcsolat alakult ki a Grastyán-csoport és az ELTE Pszichológia Tanszéke között. Mi gyakran feljártunk Pestre, nálunk meg rendszeresen napokat töltöttek Barkóczy Ilona, Marton Magda vagy a közelmúltban sajnos elhunyt Putnoky Jenő. Ők mindig lelkes hallgatói csapattal érkeztek, akik közül a kezdet kezdetén kitént Bányai Éva és Pléh Csaba. A velük való szakmai és általános szerencseréink is maradandóan hozzájárultak szellemi fejlődésemhez. Ma is és mindig is szeretettel és megbecsüléssel gondolok rájuk. Ugyanezek az emlékek és érzelmek élnek bennem Ádám Györgyről, az ELTE Összehasonlító Élettani Tanszékéről.

A Magyar Pszichológiai Társaság megalakulásakor a Társaság tagja lettem. Rendszeresen részt vettünk és részt vettem a társaság rendezvényein. Sok élményt és tanulságot, szakmai és emberi kapcsolatot nyújtottak számomra a Pszichoterápiás Héttvégék is, amelyeket ugyancsak éveken át rendszeresen látogattam. Az a megtiszteltetés is ért, hogy egy periódusban az Akadémia Pszichológia Bizottságának is tagja voltam. E fórumok különböző összefüggéseim, rendezvényeim magam is sokat szerepeltem, így többször volt alkalmam elmondani azokat a kísérleteimet és gondolataimat, amelyekkel a neurobiológia és pszichológia határterületén próbáltam hozzájárulni szerény képességeim engedte mértékben, elsősorban a tanulás, a motiváció és a tájékozódó magatartás, illetve tágabb összefüggésben a tudat és az emberi kapcsolatok még mindig — és valószínűleg még sokáig — több rejtelmet, mint megismert összefüggést kínáló problémáinak kutatásához. Ezt a célt kívántam szolgálni írásaimmal, kandidátusi disszertációmmal és 1975-ben megjelent könyvemmel — amelyben a tükrözésként felfogott marxi filozófiai tudat értelmezést vettem össze a tanulási, megerősítési és motivációs elméletekkel — ugyanúgy, mint az általam 1978-ban a Pécsi Akadémiai Bizottságon „Filozófia — ember — szaktudományok” címmel rendezett interdiszciplináris szimpóziummal. (Anyaga 1979-ben megjelent az Akadémiai Kiadónál.)

Csak a tényeknek vagyok hű krónikása, amikor azt is elmondom, hogy megnyilatkozásaimban sohasem rejtettem véka alá kritikai nézeteimet — abban az időszak-

ban sem, amikor ez egyáltalán nem volt szokásos és ildomos — azzal a koncepcióval szemben, amely az ember biológiai-idegrendszeri adottságait messzemenően negligálta, és Marxra hivatkozva egyoldalú szociológizáló felfogást vallva a hiposztázált „társadalmat” és „munkát” tételezte és hirdette aktív emberformáló tényezőnek.

Néha elmerengek azon, hogy hogyan alakult volna a sorsom, ha gyakorló neurológus maradok — de hát erre a kérdésre nyilvánvalóan nincs és soha nem is lesz objektív válasz. A valósághoz visszatérve maradok tehát amellett, hogy választásomat, a neurobiológia-pszichológia-filozófia határterületi kutatásokat ma már objektív mércével sem kell elhibázott lépésnek tartani. Sőt remélem, nem tűnik szerénytelenségnek, ha afeletti csendes jó érzésemet is bevallom, hogy amit hajdanán elkezdtem, arra egy kicsit talán még a „Zeitgeist” eljövetele előtt éreztem rá. Azt pedig mindenképpen szerencsémnek tartom, hogy olyan szaktudományos közegbe kerülhettem, amely elsőrangú, nemzetközileg is az élvonalhoz tartozó ismereteket és szellemiséget közvetített számomra egy olyan időszakban is, amikor hazánkban az ezzel az élvonalal való érintkezési lehetőségek sajnos erősen korlátozottak voltak. A legnehezebb években még a szakirodalomhoz való hozzájutás se volt könnyű.

Arról, hogy eredményeink és gondolkodásunk bármely összehasonlításban kiállják a próbát, később számos külföldi intézetben járva meggyőződhettem. Ilyen volt — csak az általam ismert legnagyobb intézeteket és leghosszabb tartózkodásaimat említve — a moszkvai Agykutató Intézet, a leningrádi Pavlov Intézet, majd az Egyesült Államokban, a Bethesdában a NIMH Neuropszichológiai Laboratóriuma. E laboratóriumot, ahol két alkalommal egy-egy évet tölthettem, nemcsak szakmai légköre miatt nem tudom eléggé értékelni, hanem azért sem, mert ott olyan kiváló kutatók és emberek munkatársa lehettem, mint E. Rosvold, a laboratórium vezetője, majd utódja, M. Mishkin. De ugyanezeket kell elmondanom annak a filozófiai csoportnak a szakmai és emberi kvalitásairól is, amelyhez tartoztam. Olyan korszakban, amikor az országban mindent áthatott egy ellenszenves politika, a gondolkodást merrev ideológiai útjelzők szabályozták, a „marxizmus” pedig kötelező hivatalos iránytű volt, a mi belső szakmai-szellemi életünkben, gondolkodásunkban, vitáinkban nem léteztek szent tehének, nem voltak tabuk, nem volt „a marxizmus mindenhatósága”, ezzel szemben létezhetett, sőt norma volt az elfogulatlan gondolkodás, minden — természetesen bennünk egyáltalán felmerült — lehetőség felvetése, mindenki — saját korlátai engedte — szellemi autonómiája.

Azt persze nem gondolhatom és nem is gondolom, hogy olyan negyven év, amelynek szellemi arculatát döntően az előbb vázolt normák határozták meg, bárki felett nyomtalanul elmúlhat. E hatások nyilván bennem is hagytak nyomokat, s ezért egyáltalán nem vagyok hálás koromnak. Erre gondolva sokszor merengek azon is, hogy vajon hogyan alakult volna a pályám és gondolkodásom, ha egész életemet demokratikus, szellemileg teljesen nyílt és szabad társadalomban élhettem volna. De hát „régikor árnya felé visszamerengeni mit ér?” Örülj annak — mondom végül is magamnak —, hogy sorsod egy viharos, nehéz korban alapvetően szerencsésen alakult, és még azt is megérhetted, hogy hazádra végre jobb kor hajnala virradt...